

Bz. 1882 VII, 30

GESCHIEDENIS

VAN HET

THEOLOGISCH LEESGEZELSCHAP

VERITATIS ERGO

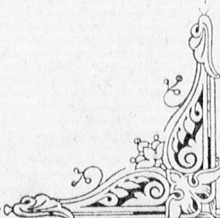
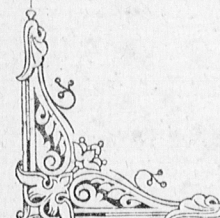
VAN DEN

dag der oprichting 22 Januari 1822

tot op heden

UITGEGEVEN BIJ GELEGENHEID VAN DEN

Zestigsten Verjaardag van het Gezelschap.

GEDRUKT BIJ J. J. GROEN, TE LEIDEN.

Legaat

Prof. Dr. M. Th. Houtsma

1851 — 1943

GESCHIEDENIS

VAN HET

THEOLOGISCH LEESGEZELSCHAP

VERITATIS ERGO

VAN DEN

dag der oprichting 22 Januari 1822

tot op heden

UITGEGEVEN BIJ GELEGENHEID VAN DEN

Zestigsten Verjaardag van het Gezelschap.

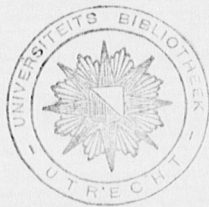
LEIDEN, 1882.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

1297 5672

GEDRUKT BIJ J. J. GROEN, TE LEIDEN.

Den 22sten Januari zal het zestig jaren geleden zijn, dat het Theologisch Leesgezelschap »VERITATIS ERGO» binnen Leiden werd opgericht en eene plaats innam onder de overige gezelschappen der Leidsche Hoogeschool. Het is, voorwaar, een heuglijk feit in de geschiedenis van een gezelschap wanneer het kan bogen op een zestigjarigen ouderdom. In de wereld der studentengezelschappen, waarin men zoo dikwerf moet klagen dat niets bestendig is van duur, is inderdaad zulk een verschijnsel hoogst verblijdend. De Theologische Faculteit aan de Leidsche Hoogeschool heeft mede haar deel gehad van de ongunst der fortuna; het klein getal der theologische studenten strekt daarvoor ten bewijze. En dat nu, niettegenstaande dit feit, VERITATIS ERGO is blijven bestaan en niet alleen blijven bestaan, maar dat het thans nog vol van kracht is en leven, dat het, terwijl eene jongere zuster viel aan hare zijde, zich nog jong gevoelt en frisch, dat vooral is een feit dat ons tot vreugde kan stemmen.

Nu thans wederom een nieuw lustrum voor VERITATIS ERGO is aangebroken, hebben de leden gemeenden blijden dag van den 22sten Januari niet beter te kunnen gedenken dan door eene beschrijving in het licht te geven van de lotgevallen van VERITATIS ERGO. En het gezelschap heeft besloten die geschiedenis aan

alle oudleden te zenden tot een bewijs dat het den arbeid op prijs stelt van zoovelen, die gedurende hun studententijd hunne krachten aan het gezelschap hebben gewijd, om daardoor tevens den band te versterken die de vroegere studentengeslachten met het tegenwoordige verbindt. Het wil ook door deze uitgave zijne dankbaarheid toonen jegens Hem, die gedurende deze zestig jaren aan VERITATIS ERGO Zijne gunst niet heeft onthouden, uit Wiens hand het gezelschap al het goede heeft ontvangen, dat het zijn leden heeft kunnen schenken.

Tot het schrijven van deze geschiedenis heeft het bestuur den ondergeteekende aangewezen. Hij heeft daartoe de notulen der vergaderingen, die bijkans zonder gapingen in aanwezig zijn, de verschillende wetten en de boekenlijsten der secretarissen geraadpleegd. Hoewel ten volle overtuigd van de gebrektheid van zijn werk, is hij zich toch bewust, voor zoover tijd en krachten hem dat toelieten, de hem opgedragene taak zoo goed mogelijk volbracht te hebben en hoopt hij dat het hier volgend verhaal het onderwerp, dat hij te behandelen had, niet gansch en al onwaardig moge zijn.

H. G. KLEYN,
Coll. V. E. Praeses.

I.

Op den 22sten Januari ¹⁾ van het jaar 1822 kwamen binnen Leiden een zestal theologische studenten samen: de heeren J. Sanders van den Heuvel, H. Vermeer, L. Vroom, S. S. Tromp, H. J. van Rijndorp en J. S. S. Ballot ²⁾. Het doel dat hen samenbracht was de oprichting van een leesgezelschap, welks wetten dien dag zouden worden vastgesteld. De redenen die leiden tot de stichting worden niet gemeld, wat zeer begrijpelijk is, daar reeds eene officieuse vergadering had plaats gehad. Dit blijkt ten eerste daaruit dat een ontwerp van wet gereed is, ten andere uit het feit dat reeds een naam voor het gezelschap is aangenomen: LUST TOT ONDERZOEK, een naam die echter al terstond den leden mishaagt, ten derde hieruit, dat gesproken wordt over zekeren heer Mulder, die verzoekt van zijn lidmaatschap ontslagen te worden. Maar den 22sten Januari 1822 was het dan toch de eerste officieele vergadering van het leesgezelschap. Op die vergadering werd de heer J. Sanders van den Heuvel tot Voorzitter en Sekretaris verkozen.

Dat het gezelschap een theologisch leesgezelschap zou zijn, vinden we niet vermeld aan het hoofd der

1) In de Studentenalmanak van 1866 komt het eerst de drukfout 14 Januari voor, die in alle latere almanakken is blijven staan en ook op de titels der wetten van V. E. sinds 1866 wordt aangetroffen.

2) Alle overleden.

wetten ¹⁾, dat het zuiver theologisch wilde zijn, kunnen wij ook niet uit de gelezene boeken opmaken, maar in Artikel XI der wet van 22 Jan. 1822 lezen wij dat geen andere dan Godgeleerde werken of zulke wetenschappelijke werken die met de Godgeleerdheid in een allernauwst verband staan zullen mogen worden voorgesteld. Het laatste deel dezer bepaling schijnt zeer ruim te zijn opgevat, zoodat ook gedichten en romans binnen de perken daarvan geacht werden te liggen.

Op den 5^{den} Februari 1822 verkreeg het gezelschap zijn tegenwoordigen naam »VERITATIS ERGO" welke met algemeene stemmen werd aangenomen.

Hoe was nu dat gezelschap ingericht en welke veranderingen zijn er in die inrichting langzamerhand gekomen? Zietdaar de vraag die wij in de eerste plaats te beantwoorden hebben. Ik meen dat wij dat het best kunnen doen door de wet van 1822 tot grondslag te nemen en bij elke afdeeling de na dien datum gemaakte veranderingen mede te deelen. Meermalen namelijk heeft eene wetsherziening plaats gehad. De wet van 22 Jan. 1822 is gevolgd door de wetten van 4 Nov. 1826, 10 Oct. 1836, 31 Maart 1841, 6 Oct. 1852, 6 Juni 1866 en 13 Febr. 1873, welke laatste in 1879 bijna zonder verandering is herdrukt.

Afdeeling I der wet van 1822 spreekt over de leden.

Wie tot het lidmaatschap mogen worden toegelaten wordt niet gezegd. In 1823 evenwel wordt bepaald dat wie lid wil worden, minstens een jaar de Academissen moet hebben bijgewoond. Aangaande de faculteit der leden wordt niet gesproken. En dat ook anderen dan Theologanten lid konden worden blijkt uit het

1) Een nauwkeurig omschreven doel wordt eerst gevonden in de wet van 1873.

lidmaatschap en praesidiaat van den Phil. student E. M. Beima (van 1826 tot 1830 lid van V. E.). Maar later werd het traditie dat geen ander dan een Theologisch student werd toegelaten en deze overlevering werd in 1863 tot wet. Maar dit enghartig besluit, klaarblijkelijk genomen om het theologisch karakter van V. E. te handhaven, werd vernietigd in 1873, toen als Art. I werd vastgesteld: Het Leesgezelschap V. E. stelt zich ten doel aan leden van alle faculteiten gelegenheid te geven tot het lezen van boeken over Theologie en wat daarmede in verband staat.

Toen in 1839 het Leidsche Studentencorps werd opgericht, besloot ook V. E., op verzoek van het Collegium, dat allen zouden worden uitgesloten, die geen lid waren van dat corps. Deze bepaling, die in den aanvang een goed doel beoogde en waarschijnlijk eene goede werking had, werd afgeschaft in 1863, weder vastgesteld in 1866, in 1867 buiten werking gesteld en in 1873 bij de wet afgeschaft. Thans heeft het Studentencorps den steun van leesgezelschappen niet meer noodig en daarom is het gelukkig dat ook deze beperking is weggenomen.

Het getal der leden, in het eerste jaar van de goedkeuring der leden afhankelijk, werd in 1823 tot 16, in 1827 tot 20 beperkt. In 1841 wordt deze bepaling afgeschaft, maar nu neemt ook het ledental zoozeer toe, dat het in 1852 pl. m. 40 bedraagt, waardoor eene verdeeling in twee sectiën noodzakelijk wordt. Dit getal neemt nog toe tot bijna 60 (in 1857) zoodat tot het oprichten van een derde sectie besloten wordt, nadat een voorstel om V. E. te veranderen in een leesmuseum verworpen was. Dit besluit wordt evenwel wegens de vele moeilijkheden niet uitgevoerd en blijft

ook niet noodig te wezen, omdat het ledental spoedig sterk afneemt ¹⁾.

De leden worden aangenomen bij meerderheid (van 1828–66 door $\frac{2}{3}$) van stemmen door de op de vergadering tegenwoordige leden. Met het afschaffen der maandelijksche vergaderingen (1873) wordt dit vervangen door de bepaling dat ieder, die zich heeft laten voorstellen, 8 dagen na die voorstelling aangenomen is, zoo zich niet minstens vijf leden schriftelijk tegen die aanneming hebben verklaard. Is dit het geval, dan heeft eene stemming over zoo iemand plaats (wat echter tot nu toe nooit noodig is geweest).

Behalve de gewone komen van 1841 af tot 1866 ook honoraire leden voor. Volgens de wet van 1841 zijn het die welke geen lid zijn van het Studentencorps. Zij betalen entrée en boeten, maar worden op geene vergadering toegelaten dan op die waarop de boeken worden verkocht; zij ontvangen de boeken het laatst. In de wet van 1852 zijn honoraire leden alleen zij, die vroeger gewoon lid zijnde, met algemeene stemmen tot eerelid zijn benoemd. Hun wordt toegestaan de boeken te lezen, voor zoover dit zonder nadeel der leden geschieden kan. Gewoonlijk werden bestuursleden die voor hun lidmaatschap hadden bedankt met dit lidmaatschap vereerd.

Afdeeling II der wet van 1852 handelt over de vergaderingen.

De gewone worden beurtelings bij ieder der leden gehouden den 1sten Dinsdag van elke maand 's namiddags te 4 uren (tegenwoordig wordt door velen 6 uren

1) In 1862 zijn er 25 leden, in 1866 15, in 1873 21, in 1878 10, thans 16 leden.

wel wat vroeg gevonden). De dag der vergadering is evenwel nooit langen tijd vast geweest, maar telkens werd hij *door* of *tegen* de wet veranderd. Zoo werd o. a. in 1829 besloten de vergadering te houden »den 2^{den} Zaterdag van elke maand, ten halve 12 uur, op een kop waterschokolade» (sic). Deze vergaderingen hadden ten gevolge dat de band tusschen de leden grooter was dan bij andere leesgezelschappen, waarvan de leden slechts ééns in het jaar bijeenkomen. Ook had zoo ieder lid het recht boeken voor te stellen, waarover terstond gestemd werd; over die boeken kon worden gediscussieerd, en zoo hadden de leden grooten invloed op de keuze der boeken. Ik zeg: grooten invloed; maar die *grootte* was niet altijd *goede* invloed. Onbekende werken van geringe waarde door een lid sterk aangeprezen konden volgens deze wijze van handelen gemakkelijk worden aangenomen. Langzamerhand kwam men tot het inzicht dat praeadvies van het bestuur over de te lezen boeken wenschelijk was, en zulk een praeadvies werd door de wet vastgesteld. De macht van het bestuur breidde zich steeds verder en verder uit, en het nut der vergaderingen scheen al geringer en geringer te worden, terwijl ze ook soms het bestuur belemmerden in het rondzenden van goede boeken. Daarom vond het voorstel in 1872 gedaan, de maandelijksche vergaderingen afteschaffen, grooten bijval. Doch wijl de wet van V. E. geheel gebaseerd was op die vergaderingen, moest nu de geheele wet herzien worden. Die herziening kwam in 1873 tot stand. Sinds dien tijd zijn de vergaderingen afgeschaft, en is aan het bestuur het recht gegeven alle boekwerken beneden den prijs van f 6 aan te schaffen. De werking dezer bepaling is geenszins ongunstig gebleken.

Omstreeks 1850 bleek het dat bij de veranderde bepaling aangaande het getal der leden het houden der vergaderingen op de respectievelijke kamers niet vol te houden was. Daarom stelde de wet van 1852 vast dat zij gehouden zouden worden in een geschikt lokaal. Dit »geschikt lokaal» was van 1852—54 de »Lion d'Or», van 54—62 de »Zon», van 62—69 de »Plaats Royaal», van 69—71 het Café »Burgemeester», van 71—72 de »Akademie», van 72—73 de kamers der leden en van 73 tot heden weder de »Plaats Royaal». Op het laatst van het Akademiejaar werd eene buitengewone vergadering gehouden voor de boekverkoop en bestuursverkiezing, die in 1826 werd bepaald in de maand Februari, in de wet van 1852 en 1866 in de maand Mei (alleen voor de boekverkoop). In 1873 werd die buitengewone, de eenige *gewone*, welke jaarlijks gehouden wordt in de maand Maart.

Aanvankelijk werd 's avonds na de boekverkoop eene vroolijke bijeenkomst gehouden, waarvan de kosten uit de kas werden bestreden. Daarvan wordt sinds 1825 niet meer in de notulen gesproken, doch in 1836 wordt melding gemaakt van een bokaal door van Visvliet geschonken. Zou die misschien bij eene dergelijke gelegenheid zijn gebruikt? Van zulk eene vroolijke bijeenkomst kan na de wet van 1873 geen sprake meer zijn.

Bestuursvergaderingen vinden wij het eerst vermeld in de wet van 1852. Zij worden gehouden voor iedere gewone vergadering en dienen tot het opmaken van een praeëdvies over de boeken die door de leden van te voren, door de bestuursleden op de vergadering zelf zijn voorgesteld. Tevens wordt de leestijd der boeken bepaald. Sinds December 1857 wordt in Februari

door het bestuur eene begrooting opgemaakt en sedert 1859 worden op de bestuursvergadering ook brochures aangenomen, den prijs van *f* 1,— niet te boven gaande. In 1870 wordt de macht van het bestuur in dezen weder beperkt; in dat jaar toch is aan de leden toegestaan op de vergaderingen zelf boeken voor te stellen, die zonder het praeadvies van het bestuur kunnen worden aangenomen.

Volgens de wet van 1873 zijn de bestuursvergaderingen feitelijk van grooter belang dan de ledenvergaderingen. Daar worden de boeken den prijs van *f* 6,— niet te boven gaande, hetzij door het bestuur, hetzij schriftelijk door de overige leden voorgesteld ter lezing aangenomen. Tot het aanschaffen van werken boven dien prijs en van tijdschriften kan alleen eene ledenvergadering besluiten. Die ledenvergaderingen zijn buitengewone in tegenoverstelling van de gewone Maartvergadering.

Door deze voorschriften aangaande de vergaderingen is het gezelschap van aard veranderd; het gezellig karakter is daaraan bijna geheel ontnomen en het bestuur heeft in V. E. de hoogste macht gekregen.

Afdeeling III der wet van 1822 geeft voorschriften voor het voorstellen, lezen en verzenden der boeken.

De hoofdvraag is: wat voor boeken mogen worden voorgesteld?

Het antwoord luidt: Godgeleerde werken en andere wetenschappelijke boeken die met de Godgeleerdheid in een allernauwst verband staan. Wat de tijdschriften aangaat, is dit artikel doorgaans gehandhaafd. Niet alzoo wat de boeken betreft; soms schijnt het wel of men naast het hoofddoel van het gezelschap nog een ander doel nastreeft, namelijk de literarische ontwik-

keling en het vermaak der leden. Ik wijs slechts op de gedichten van A. Drost (1833) ¹⁾, Reijntje de Vos (1834), Lulofs Reis naar Baden-Baden (1835), de romans van van Lennep (1836 en later), Toussaint (1845), Sue (1844), en de Camera Obscura (1851). Toch week men nooit zoo af, dat de Theologie niet hoofdzakelijk bleef, ja in 1866 bepaalde men dat slechts theologische werken zouden mogen aangenomen worden, een voorschrift zoo knellend als nog in geen der voorafgaande wetten gegeven werd. Doch nu bleek dat het bestuur niet bij machte was genoegzaam geschikte Godgeleerde werken te vinden en in 1867 of 1868 moest de bepaling worden gemaakt dat ook andere boeken zouden mogen worden aangeschaft. Gelukkig heeft men hiervan geen ruim gebruik behoeven te maken.

In Maart 1822 werd bepaald dat ieder boek, dat niet met algemeene stemmen werd aangenomen, voor de helft betaald zou worden door den voorsteller. Dit besluit werd vernietigd in 1858 toen bepaald werd dat van elk boek twee exemplaren zouden worden aangeschaft. Toen dit laatste in 1859 werd afgeschaft keerde men niet tot den ouden regel terug; van nu aan betaalt de kas den geheelen prijs van alle boeken. Reeds in 1857 was gebleken dat de uitgaven te groot werden wanneer ieder lid zooveel boeken kon voorstellen als hij wilde. Daarom werd in October 1857 besloten dat ieder jaar in Februari eene begrooting door het bestuur zou worden opgemaakt om daarnaar de uitgaven te regelen, hetgeen ook thans nog ge-

1) Wanneer bij den naam van een boek één jaartal is geplaatst is dit het jaar van aanneming; staan er twee dan is het tweede het jaar der uitgave, bij een tijdschrift dat van den 1sten jaargang.

schiedt. Het euvel, dat de uitgaven grooter waren dan de inkomsten, hield evenwel aan, waarschijnlijk door de nalatigheid in het betalen waaraan enkele leden zich schuldig maakten. Telkens is in de notulen tusschen 1860 en 1870 sprake van de oude schuld en ook na 1870 was de financieele toestand niet altijd even rooskleurig. Eerst pl. m. 1876 is hierin verandering gekomen en tegenwoordig sluit V. E. jaarlijks met een werkelijk aanwezig batig saldo.

Er bestond evenwel sinds 1841 nog een andere manier om boeken, bepaaldelijk kleine boekjes aan te schaffen. De sekretaris namelijk (sinds 1859 in overleg met het bestuur) had het recht brochures aan te koopen, die sinds 1852 den prijs van *f* 1,— niet mochten te boven gaan. In 1876 gaf het bestuur, *tegen* de bepaling der wet in, den Ab-actis vergunning boeken beneden den prijs van *f* 1,— aan te schaffen. Deze vergunning gaf aanleiding tot een nog grooter misbruik, dat namelijk van Maart 1877 tot Maart 1879 de bestuursvergaderingen bijna niet meer werden gehouden en de Ab-actis in overleg met een paar bestuursleden de boeken aankocht. In 1879 besloot echter het bestuur in dezen de wet gestreng te handhaven. Thans geschiedt de aanschaffing der boeken door het bestuur op de volgende wijze, die door de ervaring blijkt goed te zijn. De boekverkooper zendt op de vergadering een aantal der nieuwst uitgekome ne theologische werken. Deze boeken worden beschouwd en daaruit en uit andere door het bestuur voorgestelde werken wordt eene keuze gedaan. En nu blijkt het dat het gebrek aan theologische boeken, waarover soms werd geklaagd, niet bestaat, maar dat er eer overvloed van, dan behoefte aan lectuur is.

De leestijd der boeken wordt aanvankelijk door de wet, sinds 1852 door het bestuur, sinds 1873 door den Ab-actis bepaald.

De verzending geschiedde tot 1872 los, wat natuurlijk voor de netheid der boeken niet bevorderlijk was. In 1869 werd het aanschaffen van portefeuilles voor het eerst ter sprake gebracht, doch het voorstel dien-aangaande werd om zeer vreemde redenen verworpen. In 1872 evenwel werd besloten tot den aankoop van portefeuilles en sinds dien tijd is men in deze zaak nooit op bezwaren gestuit.

De boeken worden ééns in het jaar onder de leden verkocht. Aanvankelijk bestond daarbij de gewoonte dat niet alleen de boeken uit meer dan één deel bestaande, maar ook de tijdschriften aan hem werden toegewezen die ze het vorige jaar had gekocht, zoo hij daarvoor denzelfden prijs wilde geven. Deze maatregel, die zeer partijdig was tegenover de nieuwe leden, werd afgeschaft bij de wet van 1866, en toch brengt de boekverkoop eene belangrijke som op.

De vierde afdeeling der oorspronkelijke wet loopt over de gelden.

De contributie werd in 1822 vastgesteld op *f* 0,40 per maand, op de vergaderingen te voldoen. Dit bleef zoo tot 1866 toen ze verhoogd werd tot *f* 0,50. Thans (sedert 1873) bedraagt de jaarlijksche contributie *f* 6,— in twee termijnen te betalen.

Het entréé was tot 1866 *f* 2,—, sinds 1866 *f* 2,50 (de prijs van een wetsexemplaar daaronder begrepen). Van 1826 tot 1841 had jaarlijks eene deeling plaats van het batig saldo.

De Sekretaris was van 1826 tot 1873 van de betaling der contributie vrijgesteld.

Afdeeling V van de wet van 1822 handelt over het bestuur.

Van 1822—23 was eenig bestuurslid de Sekretaris, die tevens Voorzitter en Penningmeester was. In Maart 1823 werd echter aan den Secretaris een Voorzitter toegevoegd.

Volgens de wet van 1826 bestaat het bestuur uit een Voorzitter, een Secretaris en twee Commissarissen, welke laatsten de papieren en gelden moeten nazien.

4 December 1839 wordt aan één der Commissarissen voorgeschreven contraboek te houden van de ontvangsten en uitgaven; om de twee maanden wordt dit contraboek met het kasboek vergeleken (sedert 1841 om de drie vergaderingen).

In 1852 treffen wij een Voorzitter, een Secretaris en twee Sectiecommissarissen aan. De eerste Sectiecommissaris is tevens contraboekhouder. De Commissaris der tweede sectie staat aan het hoofd dier afdeeling, de Voorzitter aan het hoofd der eerste. Vóór de vacantiën worden de boeken aan de Sectiecommissarissen teruggezonden, die ze aan den Secretaris geven.

Volgens de wet van 1866 bestaat het bestuur uit een Praeses, een Ab-actis en twee Sectiecommissarissen, van welke de 1ste tevens Quaestor, de 2de Vice-praeses is. De Sectiecommissarissen moeten zorg dragen voor het goed rondzenden der boeken en aanteekening houden der ontvangen boeken. Aan hen worden vóór de vacantiën de boeken teruggezonden.

De wet van 1873 spreekt van een Praeses, een Ab-actis, een Quaestor, en twee Sectiecommissarissen. Zoo bestaat het bestuur uit vijf leden, dit levert het voordeel op dat bij stemming over boeken altijd eene meerderheid te verkrijgen is, zoodat men geen gevaar

loopt voor eene staking van stemmen, tevens wordt door de aanstelling van een Quaestor de taak van den 1sten Sectiecommissaris zeer verlicht. De Sectiecommissarissen nemen deel aan het werk van den Ab-actis door het invullen van de lijsten in de portefeuilles en het beboeten der leden wegens ongeregelde verzending der boeken.

Van de werkzaamheden van Praeses, Ab-actis en Quaestor is niets bijzonders te zeggen, ieder begrijpt welke plichten dergelijke personen hebben te vervullen.

Ook over de boeten kan ik zwijgen, zij ontbreken natuurlijk niet, maar het onderwerp levert niets belangrijks op.

Aan het einde van deze beschouwing komt het mij niet ongepast voor een verslag te geven van eene vergadering uit de eerste tijden van het bestaan van V. E. en van de gewone vergadering, die thans elk jaar in Maart wordt gehouden.

Men vergaderde op de kamer van een der leden. Na lezing en goedkeuring der notulen werden de aantekeningen der leden over de door hen ontvangen en verzonden boeken vergeleken, en ook de boeken, waarin scheuren of vlekken waren gevonden, nagezien, contributiën en boeten werden vervolgens geïnd. Daarop werden de nieuwe leden met hun eerste »ses sie" geluk gewenscht, en deze antwoordden daarop meestal met eene »gepaste" dankbetuiging (eene enkele maal ook met eene »diepe buiging"). Nu kwam de tijd voor het voorstellen van boeken en als dit was afgelopen, werden, zoo er die waren, voorstellen tot wetsverandering behandeld of andere zaken het belang van V. E. betreffend besproken, waarna de vergadering gesloten werd.

Thans brengt, na de lezing van notulen en ingekomen missieven de Quaestor verslag uit aangaande den staat der kas, en daarna deelt hij de door het bestuur goedgekeurde begrooting mede, die aan het oordeel der leden wordt onderworpen. Nu bestaat er gelegenheid tot het voorstellen van boeken en tijdschriften, waarna voorstellen in het belang van het gezelschap worden behandeld, en verslagen van commissiën, zoo die er zijn mochten, worden voorgelezen. Dit maakt straks plaats voor de verkiezing van een nieuw bestuur, dat na het eindigen der vergadering in functie treedt. Ten slotte worden de boeken verkocht en hiermede eindigt de vergadering.

Wij zijn thans aan het eind gekomen van onze beschouwing over de inrichting van VERITATIS ERGO en ik geloof dat wij niet zonder reden kunnen zeggen dat ook in de verschillende wetten, groote vooruitgang is op te merken en dat de wet van 1873 niet alleen veel beter en praktischer is dan die van 1822, maar ook dan die van latere jaren. Mocht iemand meenen dat de afschaffing der maandelijksche ledenvergaderingen een achteruitgang is, omdat daardoor de band tusschen de leden onderling verbroken en het democratisch karakter van V. E. geschonden is, wij gelooven dat het niet de taak is van een leesgezelschap de leden te verbroederen door onderlinge samenkomsten; die verplichting blijve opgedragen aan de disputen, die onder de Theologische studenten in overvloed worden gevonden. En wat het democratische aangaat, op het gebied der wetenschap moeten de »*aristoi*» heerschen, en tegen eenzijdigheid en overheersching is genoegzaam gewaakt door het betrekkelijk groot aantal bestuursleden. Zoo gaan wij onder

de wet van 1873 zonder vrees de toekomst te ontmoet, in het vertrouwen dat onze opvolgers, wanneer het noodig is, wel de bekwaamheid zullen hebben VERITATIS ERGO te doen medegaan met zijn tijd, en de daartoe vereischte maatregelen te nemen.

Onze taak als verslaggever mag echter nog niet als geëindigd beschouwd worden, nog andere zaken blijven ter bespreking over. Wij hebben namelijk de vragen te beantwoorden: Wat heeft het gezelschap ondervonden van, hoe heeft het zich gesteld tegenover, hoe heeft het deel genomen aan de bewegingen in kerk en staat, in de groote maatschappij en in de kleine der studenten? En de tweede vraag is deze: Heeft VERITATIS ERGO beantwoord aan zijn doel, zijne leus gehandhaafd? Met andere woorden: is het altijd bewust geweest van zijne roeping en heeft het zich altijd onpartijdig getoond tegenover de verschillende richtingen die gedurende deze eeuw hebben bestaan en voor een deel nog thans niet tot het verleden behoren.

II.

De eerste vraag, die ik mij zoo even stelde moet thans beantwoord worden. Bij de bespreking van de verhouding tot de kerk zal ik mij zooveel mogelijk onthouden van zaken die eerst in de volgende afdeeling ter sprake moeten komen. Ik meen dat ik het best zal doen wanneer ik de hier mede te deelen zaken naar tijdsorde behandel.

Het jaar 1830 was een gewichtig jaar voor VERITATIS ERGO. De opstand van België bracht ook een groot deel van V. E.'s leden in de wapenen, om te strijden »voor Vorst en Vaderland». Dit pleit voor hen ten zeerste. Maar toch voor het gezelschap waren de gevolgen van het uittrekken van zoovelen minder voordeelig. De kas geraakte ledig, boeken werden niet meer voorgesteld, weinige slechts rondgezonden, en de leden moesten uit eigene bibliotheek het gebrek aan lektuur eenigszins vergoeden. Kleine belangen moeten voor groote wijken, en wij zijn de laatsten om den ongelukkigen toestand van V. E. in 1830 en '31 te betreuren. Wij zijn er trotsch op, dat onder de oudleden mannen zijn, die hun leven hebben veiled gehad voor Koning en Vaderland. Toen in het laatst van 1831 de Leidsche jagers naar de Academie terugkeerden, kwam ook de oude bloei terug en vermeerderde van dag tot dag.

Réveil en Afscheiding zijn de belangrijkste gebeurtenissen in onze Kerk tusschen 1820 en 1840. Zij konden in V. E. niet onbemerkt voorbijgaan. Van de literatuur

van het Réveil heeft echter het leesgezelschap slechts bij zeer kleine teugen genoten. Stukken van Bilderdijk, Da Costa, Koenen e. a. zijn gelezen maar toch niet in zoo grooten getale als de belangrijkheid der zaak zou doen verwachten. De »Bezwaren tegen den geest der eeuw» (1823) werden niet in het gezelschap opgenomen, later wel werken van Groen van Prinsteren en de Nederlandsche stemmen van Da Costa en Koenen (beide in 1835 aangenomen). De zaak van Scholte boezemde belang in, die van zijn medestanders minder. Vooral schijnt men de aandacht gevestigd te hebben op de Roomsch-Katholieke Kerk en hare meerdere of mindere geschiktheid om vereenigd te worden met de Protestantische. Katholieke tijdschriften werden gelezen, terwijl ook boeken als die van Swaving, welke het bijgeloof der Roomsche Kerk tentoonstelden, werden aangeschaft.

In 1839 was het Leidsch Studentencorps opgericht. Omstreeks het midden van dat jaar nu ontving V. E. een schrijven van het Coll. Civ. Acad. Lugd. Bat., waarin het uitgenoodigd werd te besluiten dat geen anderen tot leden zouden worden aangenomen dan die lid waren van genoemd Corps. VERITATIS ERGO meende aan dat verzoek gevolg te moeten geven en sloot dan ook allen, die geen lid van het Corps waren, voor het vervolg van het lidmaatschap uit. Zoo steunde ook ons leesgezelschap door zijn invloed de jeugdige plant die thans zoo schoon is opgegroeid. De wetsbepaling hierop betrekking hebbende, werd toen ze niet meer noodig was, buiten werking gesteld van 1863—66 en bij de wet afgeschaft in 1873. Thans is het Corps krachtig genoeg, om ook zonder de hulp van leesgezelschappen te blijven bestaan.

Een ander verschijnsel dat door V. E. vrij nauwkeurig is gadeslagen; is het Duitsch Katholicisme. Talrijke geschriften van en over deze richting, ook een tijdschrift daarvan werden achtereenvolgens aangeschaft.

Ook de Aprilbeweging (1853) boezemde het gezelschap veel belang in.

De revolutie van 1848 echter schijnt geene aanleiding gegeven te hebben tot het aanschaffen van geschriften daarmede in verband staande.

In 1859 werd het gezelschap schijnbaar met een ernstig gevaar bedreigd, dat later bleek denkbeeldig geweest te zijn. In dat jaar namelijk was eene leeskamer opgericht in de societeit Minerva. Men meende dat V. E. dientengevolge zijne leden zou verliezen, immers op de leeskamer lagen ook verscheidene theologische tijdschriften. De uitkomst heeft bewezen dat de vrees ongegrond was. Al is misschien daardoor in den aanvang het ledental sterk afgenomen, de leeskamer heeft aan het gezelschap geen noemenswaardige schade toegebracht. Echter heeft V. E. wijs gehandeld met het besluit te nemen dat eenige tijdschriften, zooals de Gids, Licht, Liefde, Leven en andere zouden vervallen en dat voortaan meer brochures dan groote werken zouden worden aangeschaft, van welke laatste het aantal tot een minimum werd beperkt.

De belijdeniskwestie, die ook thans nog elk jaar veler gemoederen in beweging brengt, gaf aanleiding tot het aankopen van vele brochures, zoo ook de oprichting van de Vrije Gereformeerde Universiteit te Amsterdam. Ook de »Vrije Gemeente» wekte de belangstelling van V. E. op, dat zich terstond de »Stemmen uit de Vrije Gemeente» aanschafte.

Na 1870 brak de tijd der eeuwfeesten aan. Ook die gingen voor V. E. niet onbemerkt voorbij. Althans de notulen spreken van het aannemen van Hofdijks Triomf der Piraten (1872).

In de laatste jaren is VERITATIS ERGO nog door een werkelijk gevaar bedreigd geworden, namelijk de gestadige vermindering van het aantal Theologische Studenten. In Maart 1873 telde het gezelschap nog 21 leden, dit getal was in Maart 1878 tot 10 gedaald; maar van dien datum af neemt het cijfer weder elk jaar toe. Thans zijn er 16 leden. Ook dit gevaar is dus door de energie der Theologische Studenten voorbijgedreven. VERITATIS ERGO bloeit weder, en kan zonder vrees de toekomst te gemoet zien.

Meerdere zaken zijn in deze afdeeling niet te bespreken, we kunnen thans overgaan tot de behandeling der tweede vraag.

III.

Heeft VERITATIS ERGO steeds beantwoord aan zijn doel, heeft het zich steeds onpartijdig betoond tegenover de verschillende richtingen op theologisch gebied?

Wat is het doel van een leesgezelschap? Het is, dunkt mij, de leden bekend te maken met het nieuwste dat op het gebied *dier* wetenschap verschijnt, aan welke het is gewijd. Dat doel jaagt zulk een gezelschap na vooral door tijdschriften aan te schaffen, maar ook door andere werken ter lezing te geven. De boeken zullen evenwel niet te omvangrijk mogen zijn, en evenmin van dien aard, dat zij slechts een enkel lid belang kunnen inboezemen. Ook handboeken zullen niet mogen worden aangeschaft of boeken die meer in eene bibliotheek, dan in de portefeuilles van een leesgezelschap tehuis behooren. Zij zullen alleen onderwerpen mogen behandelen die theologisch zijn of met de godgeleerdheid in het nauwste verband staan. Ook kleinere geschriften moeten rondgezonden worden zooals redevoringen van Theologiae professores of brochures die de verhouding van kerk en theologie tot den staat en andere kringen der samenleving of die van de richtingen tot elkander bespreken. Dit doel zooals het hier wordt geteekend is blijkbaar niet altijd het doel van V. E. geweest. Het is, meen ik, eerst in de laatste twintig jaren meer of minder bewust nagestreefd.

Voorals in de eerste twintig jaren van V. E. 's bestaan schijnt als doel veel meer een ander den leden voor

de oogen gezweefd te hebben, dit namelijk, om aan de theologische studenten voor hunne vorming nuttige lektuur te verschaffen, waarvan praktische boeken een groot deel uitmaakten. Ook kon hetgeen gelezen werd niet altijd nieuw genoemd worden. Boeken van Erasmus, Marnix, Pascal en anderen werden gelezen zoowel als werken (van nog levende godgeleerden) die reeds verscheidene drukken hadden beleefd. Andere boeken werden met vele jaren tusschenruimte twee of driemaal in V. E. gelezen. Ook romans ontbraken niet.

Tusschen 1841—52 zijn er vele werken verzonden die, wegens den geleerden inhoud, ons wel wat al te machtig toeschijnen zooals Baur's Dreieinigkeit und Menschwerdung en dergelijke. Maar zooals ik zeide is in de laatste twintig jaren met meer of minder bewustheid het doel nagejaagd, zoo even door mij beschreven, thans geschiedt dit met volle bewustheid en naar de meening van schrijver dezès terecht. Een leesgezelschap mag nooit de boekerij, mag nooit de leesbibliotheek vervangen, maar moet altijd zijn een wandelend leesmusem.

Gaan we thans over tot de behandeling van het materieel gedeelte. Het leesgezelschap staat daar en tegenover haar bevindt zich de theologie met hare beoefenaars, hare geleerden en schrijvers; en het leesgezelschap is verplicht van hetgeen er geleeraard wordt kennis te nemen, moet alle richtingen op theologisch gebied ten tooneele voeren in haar nieuwste gewaad. Wanneer wij nu de vraag willen behandelen of V. E. aan zijne roeping is getrouw geweest, dan kunnen wij dat het best doen door de verschillende tijdperken die in het leven van ons gezelschap zijn op te merken, afzonderlijk te bespreken. Daardoor kan wellicht ook

het volgend verslag eene bijdrage leveren tot de kennis van den geest, die onder de Theologische Studenten aan onze Academie heerschte.

In 1822 tierden op den godgeleerden bodem welig (?) de planten van het oud supranaturalisme, rationalisme en de vermenging van beiden in hare verschillende nuancen. Geen wonder dat ook V. E. door dien geest was beziel. Tevens was de studie vooral op de praktijk gericht. Vele boeken over pastoraal en welsprekendheid, talloze stichtelijke boeken, ontzaggelijk veel leerredenen werden aangeschaft. Om de nieuwhed der werken bekommerde men zich weinig. Zoo werd onder anderen een werk, in 1807 verschenen, in 1829 aangekocht. Het meerendeel der boeken was verscheidene jaren oud. Geschriften uit den vreemde werden doorgaans in eene vertaling gelezen (een gebruik dat thans alleen wordt in acht genomen bij boeken in andere dan de Nederl., Fr. of Hoogd. taal geschreven.) De richtingen wier geschriften in het leesgezelschap werden vertegenwoordigd, zijn die welke boven reeds zijn genoemd. Van buitenlanders waren vooral Reinhard, Strauss (Kerkklokstenen), Chateaubriand en Hannah Moore geliefd. De Deutsche tijdschriften werden vertegenwoordigd door Zimmermanns Kirchenzeitung, het orgaan van het rationalisme. Het nieuwe leven dat in Duitschland door mannen als Schleiermacher, Neander, de Wette, Umbreit, Ullmann, Hase e. a. voor de theologie was aangevangen werd in V. E. nog niet opgemerkt. De »Theologische Studien und Kritiken» (sinds 1828 uitgegeven), welke door Umbreit, Ullmann e. a. werden geredigeerd, werden niet gelezen. De geschiedkundige werken evenwel van Neander en Ullmann trokken de aandacht.

Omstreeks 1834 breekt voor VERITATIS ERGO eene nieuwe periode aan die tot 1841 voortduurt, eene periode, waarin het gezelschap zich, behalve met verhandelingen van het Haagsche genootschap en dat van Teijler, ook voedt met de vruchten van het opgewekt Theologisch leven in Duitschland, ook met de geschriften der Groninger school, welke om dien tijd ontstaat.

Het is eene periode waarin men terugkeert tot historie en wijsbegeerte sinds zoovele jaren verlaten, waarin men zich ontdoet van het gewaad van »onbepaaldheid en halfheid" (Sepp), waarin zich de theologie in het eerste derde deel onzer eeuw kleedde. Het zijn vooral de heeren A. H. Blom, de wakkere Sekretaris van 1833—41 en J. J. P. Valeton, die het gezelschap telkens en telkens weêr wezen op het nieuwe licht in den vreemde en gedeeltelijk ook in ons vaderland ontstoken.

In 1834 werden de »Theologische Studien und Kritiken" (1828) ¹⁾ het orgaan der Vermittlungstheologie en in 1836 Waarheid in Liefde, (1837) het tijdschrift der Groninger richting aangenomen. In 1837 werden Hengstenbergs Evangelische Kirchenzeitung (1827), in 1835 de Nederlandsche Stemmen van Da Costa en Koenen aangeschaft. Rütenicks populaire bewerking van Schleiermachers dogmatiek door U. P. Goudschaal in Nederlandsch gewaad gestoken werd gelezen (1835), maar met Schleiermacher zelf maakte V. E. eerst kennis in 1854. Erger nog was het met Rothe gesteld, in het jaar 1873 vinden wij voor het eerst zijne werken onder de boeken opgenomen. In 1837 treffen wij voor het eerst Tholuck aan, die van dit jaar af tot de meest geliefde schrijvers behoort, en in dat

¹⁾ Zie de aantekening op blz. 12.

zelfde jaar vindt Claus Harms lezers in V. E. Ullmanns Sündlosigkeit Jesu was reeds in 1835 aangeschaft. Ook Hagenbach (1836), Hengstenberg (1838 Authentie des Pentateuchs 1836—39), Weisse (1838 Die Evangelische Geschichte 1838), Theremin (1839 Beredsamkeit eine Tugend 1814), Hase (1839 Christliche Gnosis 1826—28), Baur (1839 Erlösung und Versöhnung 1838) en Groen van Prinsterer (1835 Beginselen van het Staatsrecht, 1841 Handb. d. Vaderl. Geschiedenis), werden in deze periode gelezen. Het meest époquemakende boek, dat in dezen tijd op theologisch gebied verscheen, is zeker wel het „Leben Jesu” van D. F. Strauss. Aanvankelijk schijnt dit werk niet belangrijk genoeg geacht te zijn om aangeschaft te worden. Kort na het verschijnen van het Leben Jesu in 1836 wordt aangenomen: Heydenreich, Ueber die Unzulässigkeit des Mythischen im N. T. (1831). Dit is waarschijnlijk geschied naar aanleiding van het werk van Strauss. Eindelijk in 1838 vinden wij het Leben Jesu zelf onder de boeken en daarop volgt een reeks tegenschriften van Ullmann, Hug, de Greuve, da Costa en Neander, terwijl ook het Leben Jesu van Hase gelezen wordt. De historische kritiek toegepast op de Evangeliën begon nu ook belang in te boezemen, hetgeen blijkt uit de aannahme van Weisse: Evangelische Geschichte en Bruno Bauer: Kritik der Evangelischen Geschichte (1841).

In dit tijdvak hield de buitengewone toevloed van leerredenen en praktische boeken op. Wel verwaarloosde men dit deel der theologische wetenschap niet, maar over het geheel openbaart zich toch een grootere wetenschappelijke zin, meer lust om zich bekend te

maken met datgene, wat de hoofdvragen op het gebied der Godgeleerdheid behandelt.

Deze periode was de inleiding tot den tijd van V. E.'s grootsten bloei, aanvangende kort na het optreden van Dr. J. H. Scholten als hoogleeraar te Franeker, de tijd waarin de Sekretarissen T. J. van Griethuyzen, F. W. B. van Bell, A. Kuenen en E. Laurillard op waardige wijze de belangen van het gezelschap voorstonden. Het is de tijd van het optreden der moderne theologie ¹⁾ in ons vaderland, die straks zulk een groote rol zou spelen ook in den boezem der Nederlandsche kerk. De gezelschapsjaren 1841—52 getuigen van den wetenschappelijken geest der leden, die alle theologische vragen wilden onderzoeken en niet rusten, voordat ze ook het allernieuwste, dat op dit gebied geschreven was, onder hunne oogen hadden gehad. Wij wezen er reeds op dat de boeken in deze periode aangeschaft ons soms toeschijnen wel wat al te zwaar te zijn voor de lezing in een leesgezelschap ²⁾, maar wellicht was, toen de vragen in die werken besproken den geest vervulden, de leeskracht grooter dan zij thans is.

In 1840 reeds was de »oratio» van Prof. Scholten en een bundel zijner leerredenen aangeschaft. In 1843 zou hij zelf in Leiden optreden om zijn denkbeelden aldaar uit te spreken, om de jongelingschap het verleden der Gereformeerde dogmatiek te doen kennen, ze, naar zijne overtuiging in de lijn der Hervormde vaders, te bezielen voor zijne beginselen en hun den weg te wijzen naar een ideaal, waarin Wetenschap en Geloof

¹⁾ Toen nog niet met dien naam genoemd.

²⁾ Dit werd mij ook toegestemd door den hoogl. Kuenen, die zoo vriendelijk is geweest deze derde afdeeling, voor ze ter perse ging, te beoordeelen.

niet in schijn maar in werkelijkheid één zijn. Het is onze taak niet de theologie van Scholten te beoordeelen; ons past slechts een woord van dankbare hulde aan den geliefden leermeester van Leidens theologanten, die hen wist te bezielen voor de beoefening der theologie, gedurende een tijdperk van bijna veertig jaren, wiens naam nog lang zal leven op de lippen van allen die zijn onderwijs hebben genoten. Doch reeds voor het optreden van Prof. Scholten in Leiden, was de eigenlijk gezegde moderne theologie bekend. Wij wezen bij het vorige tijdperk op Baur's *Versöhnung und Erlösung*. Wij kunnen thans melding maken van Strauss' *Dogmatik* (1840, 1840—41), van Baur's *Dreieinigkeit und Menschwerdung* (1842, 1844—43), van Hilgenfeld's *Johanneischer Lehrbegriff* (1849, 1849) en Ritschl's *Altkatholische Kirche* (1850, 1850), alsook van de tijdschriften: Zeller's *Theologische Jahrbücher* (1842—57, 1842), Fichte's *Zeitschrift für Philosophie und speculative Theologie* (1843—44, 1837) en Colani's *Revue de Théologie* (1851—70, 1850). Tevens werden ook werken van Ewald, Hitzig, Thenius, Stähelin, Credner, Opzoomer, Hoekstra e. a. gelezen. Doch ook de meeningen van tegenstanders der moderne theologie werden aangehoord. Neander en Tholuck, Ullmann en Müller (1841 *Lehre von der Sünde* 1839), Sartorius (1841 *Die heilige Liebe* 1840), Harless (1840, *Ethik* 1841) en Martensen (1843), Ebrard (1846, *Wissenschaftliche Kritik* 1842) en Bungener (1844), Oosterzee (1847, *Leven van Jezus* 1846) en J. P. Lange (1841) werden gelezen. Ook vele tijdschriften van andere richtingen dan de moderne treffen wij in V. E. aan, b.v. *Waarheid in Liefde* (1837—59, 1837), *Studien und Kritiken* (1835—60, 1828), de Vereeniging voor Christelijke

stemmen van Heldring (1849—56, 1846), de Jaarboeken voor wetenschappelijke theologie van Doedes en Oosterzee (1845—56, 1845), terwijl ook Groen's Ongeloof en Revolutie er eene plaats vond.

Na 1852 vermindert het wetenschappelijk gehalte van V. E. gaandeweg, in den aanvang is het beter dan later, maar de vermindering valt hem, die de notulen leest, reeds terstond in het oog. Na 1859 bestaat voor die vermindering eene voldoende reden, namelijk de veranderde omstandigheden. Een leeskamer was opgericht in de societeit Minerva, het ledental was door verschillende omstandigheden sterk verminderd, de kas werd armer en armer. Daarom moesten de veranderingen worden gemaakt die wij vroeger hebben vermeld. Het gezelschap zou vooral voor den aankoop van brochures zorgen, en het aantal der boeken zeer verminderd worden. Toch werd ook in die jaren (1852—1864) het gezelschap bekend met verscheidene groote theologen, of zette het de kennismaking daarmede voort. Onder de tijdschriften tellen wij de Godgeleerde Bijdragen (1845—66, 1827), Waarheid in Liefde, Jaarboeken voor Wet. Theologie, de Nieuwe Jaarb. v. Wet. Theologie van Harting (1859—63, 1858), Nieuw en oud (1862—65, 1860), Revue de Théologie, Christelijke stemmen (1860).

Uit dezen tijd dagteekent het wetenschappelijk optreden der dusgenaamde Ethisch-Irenische richting, wier voornaamste woordvoerder D. Chantepie de la Saussaye was. Zijn tijdschrift Ernst en Vrede (1853—58, 1853), later zijne Bijbelstudiën (1859—63), ten slotte zijne Protestantsche Bijdragen (1870—74, 1870) werden achtereenvolgens der lezing waardig gekeurd.

Ondertusschen had ook de nieuwere richting in

Zwitserland en Frankrijk vorderingen gemaakt en V. E. stelde daarin belang. Dat bewees het door de aanschaffing van werken van Pécaut (1860 *Christ et le conscience*), Schérer en H. Lang (1859 *Gang durch die Christliche Welt*, 1859) tevens door in te teekenen op de *Reform*, *Zeitstimmen* (1859—80, 1859). De voornaamste schrijvers waarmede men voor het eerst kennis maakte waren Reuss (1853 *Histoire de la Théologie Chrétienne* 1852) Vinet (1853 *Homilétique* 1853), Schleiermacher (1854) en Parker (1862), terwijl ook historische werken van Baur, Tholuck, Bungener, W. Moll en Sepp werden gelezen.

De preeklektuur was sterk verminderd, hetzij dat de bundels, die verschenen, minder waarde bezaten dan die van vroegere decennia, of wel dat den leden de lust ontbrak om ze te lezen. Wellicht was zoowel het een als het ander het geval.

Thans naderen wij tot de periode waarin V. E. wellicht zich het minst bewust is geweest van de reden van zijn bestaan, een tijdperk dat men het »exclusief moderne» zou kunnen noemen. Het strekt zich uit van omstreeks 1864—69. De notulen over enkele dezer jaren zijn zeer uitvoerig, ze kunnen ons daarom veel leeren aangaande den geest die in het gezelschap heerschte.

Sinds 1862 of 1863 was in V. E. geen enkel tijdschrift, dat orgaan genoemd kon worden van eene andere richting dan de moderne. Wel werden enkele malen leerredenen van Oosterzee, wel werden brochures geschreven door mannen van alle richtingen aangeschaft, maar deze kan men niet bepaald wetenschappelijke lektuur noemen. De voorlezingen van Oosterzee over het Johannesevangelie zijn het eenige wetenschappelijke werk van orthodoxe zijde dat in deze jaren werd gelezen.

Nadat in April 1865 het stichtelijk tijdschrift van Cramer en Lamers: Het Eeuwig Evangelie niet was aangenomen en »De Heidelbergsche Catechismus'' van Doedes met gefluit was verworpen, wenschte een der leden in December van dat jaar ook orthodoxe boeken of tijdschriften in het leesgezelschap opgenomen te zien. Bepaald werd toen dat de Ab-actis naar dergelijke boeken en tijdschriften onderzoek zou doen. In Februari 1866 worden daarop aangenomen de Stemmen voor Waarheid en Vrede onder redactie van Tinholt, waarvoor de halve prijs door een der leden wordt betaald. In October 1867 evenwel werd dit tijdschrift weder afgeschaft. Op dezelfde vergadering werd door een lid van het bestuur voorgesteld het Theologisch Tijdschrift af te schaffen, omdat dit »dank zij de bekrompenheid van het volk op zeer losse schroeven staat'', opdat ieder zedelijk verplicht zij op dit tijdschrift in te teekenen. »Het is egoïstisch om het Theologisch Tijdschrift te behouden.'' Doch de meerderheid (5 tegen 3 stemmen) besliste dat het gezelschap V. E. niet geroepen was de belangen der Moderne Theologie te behartigen.

In November 1867 werd door een lid voorgesteld: Merx' Archif f. Wissensch. Erforschung des A. T. op grond dat in V. E. niets over de oud-testamentische wetenschap gelezen werd. Door den Praeses wordt hem geantwoord dat van het al of niet supranaturalistische standpunt het praeadvies van het bestuur afhangt, dat dit derhalve eerst moet onderzocht worden. Sommige leden meenen echter dat Kuenens Inleiding en wat soms in Hilgenfeld's Zeitschrift gevonden wordt voor de kennis van het Oude Testament voldoende is. Op de volgende vergadering worden ge-

ruststellende inlichtingen gegeven over het al of niet supranatureele van het tijdschrift, maar nu blijkt de inhoud zoo zwaar dat men in verband met de geringe kennis van het Hebreeuwsch, die de leden bezitten eene Hebreeuwsche grammatica wenschelijker acht dan dit geleerde tijdschrift. Daarop wordt het verworpen.

In Februari 1868 werden de Stemmen voor Waarheid en Vrede wederom voorgesteld, maar met ongunstig gevolg. Een der leden merkt op dat de inhoud ellendig is, dat men geen orthodox orgaan noodig heeft als zij zoo ellendig zijn als dit, en ten slotte wordt het voorstel met 16 tegen 2 stemmen verworpen, vooral ook daarom wijl reeds een orthodox tijdschrift n. l. de Bibliotheek voor Christelijke Theologie van Bronsveld en Hogerzeil (waarvan intusschen slechts één nummer in het gezelschap is aangeschaft) gelezen wordt.

Op het eind van 1868 begon de stemming in V. E. eenigszins te veranderen, omdat vele oude leden vertrokken, vele nieuwe (en daaronder van alle richtingen) waren aangenomen. Op grond van dit feit waagt een der leden het wederom de Stemmen voor Waarheid en Vrede voor te stellen. Door een ander lid wordt daartegen ingebracht dat dit Tijdschrift te veel aan actueele belangen is gewijd, zoodat het vóór dat alle leden het gelezen hebben zijne waarde heeft verloren (dit is dezelfde felle tegenstander van vroeger die nu een ietwat kalmer toon aanslaat). Hij vraagt of er geen ander tijdschrift van die richting is. Daarop komt het Eeuwig Evangelie van Cramer en Lamers ter sprake. Als dit geen »dun» maar een »dik» Tijdschrift is, zou een der leden het boven de Stemmen verkiesen. Een ander lid meent dat, ook indien de

Stemmen niet wetenschappelijk zijn, het toch belangrijk is om te zien hoe »die richting» argumenteert en werkt. Maar daartegen wordt opgemerkt dat dit geene reden mag zijn om de Stemmen aan te nemen. Eindelijk wordt het tijdschrift aangenomen met 12 van de 20 stemmen. Hiermede eindigt de strijd. En ook de exclusief-moderne periode bereikt haar einde. De Stemmen zijn van nu af aan ongestoord behouden; niemand heeft er later aan gedacht ze af te schaffen.

Tot de belangrijkste werken en tijdschriften in deze periode aangenomen, behooren behalve het Theologisch tijdschrift, het Zeitschrift für Wissenschaftliche Theologie van Hilgenfeld (1865—73, 1858), Hase (1864 Handbuch der Polomik 1861), Keim (1866 Der Geschichtliche Christus), Volkmar (1866 Ursprung der Evangelien), Büchner (1866 Kraft und Stoff) en Schleiermacher (1868 Reden über die Religion).

Tevens werd de aandacht gevestigd op het wederopleven der Gereformeerde richting door A. Kuyper's Kerkvisitatie, wiens latere kerkelijke, theologische en sociale geschriften bijna alle in het leesgezelschap zijn opgenomen. Ons rest nog de laatste periode van V. E. te bespreken van 1869 tot op heden, eene periode aanvankelijk van vrij grooten bloei, gevolgd door een tijd van achteruitgang, die evenwel sedert een drietal jaren overwonnen is. Die achteruitgang was vooral te wijten aan het verminderd aantal Theologische studenten aan onze Academie, doch toen de ongunstige gevolgen hiervan niet uitbleven, hebben de studenten zich aangegord om V. E. te steunen, zoodat het thans wederom een tijd van bloei beleeft. Het gering aantal leden van 1876—78, en buitengewoon groote uitgaven van vorige jaren maakten echter dat het leesgezelschap

van 1876—79 zeer spaarzaam moest zijn. Thans echter laat de geldelijke toestand niets te wenschen over.

Wij zeiden reeds dat het exclusivisme in 1869 is geweken; het is sinds dien tijd niet meer teruggekeerd. Het feit dat leden van alle richtingen in V. E. gevonden werden als ook de meer waardeerende aard der studenten in onze Theologische faculteit zal daartoe wel hebben bijgedragen.

Ook de middenrichting werd weder vertegenwoordigd 1871—72 door *Waarheid in Liefde*, sinds 1879 door *Geloof en Vrijheid*. Behalve dit tijdschrift werden nog aangenomen de *Bibliotheek voor Moderne Theologie* (1869—, 1862), de *Protestantsche Bijdragen* door Ch. de la Saussaye Sr. (1870—74, 1870), de *Vrije gedachte van Feringa* (1872—75), *Los en Vast* (1873—) de *Studiën van Ch. de la Saussaye Jr. en Valetton Jr.* (1875—81, 1875), de *Theologische literaturzeitung van E. Schürer* (1879—), *Hilgenfelds Zeitschrift* (1879—) en de *Jahrbücher f. Protestantische Theologie* (1881—). De belangrijkste werken die werden aangenomen waren *Pfleiderer* (1871 *Geschiedenis van den Godsdienst*), *Strauss* (1872, *Het oude en het nieuwe geloof* 1872), *Straatman* (1874, *Paulus*), *Doedes* (1881, *De Nederlandsche geloofsbelijdenis en de Heidelbergsche catechismus* 1880—81) en *v. Hartmann* (1881, *Das religiöse Bewusstsein der Menschheit* 1881), terwijl het gezelschap ook kennis maakte met *Rothe* (1873 *Stille Stonden*, 1880 *Encyclopaedie*), *Mill's Utilisme* en andere werken.

Wij staan aan het einde van onze lange reis door een tijdperk van zestig jaren, en wij kunnen, meen ik, met vrij groote voldaanheid terugzien op het werk door VERITATIS ERGO gedurende dien tijd verricht tot

nut van onze Leidsche theologantenwereld. Doch w kunnen hier onze taak nog niet nederleggen. Nog een woord ten besluite.

Dat het gezelschap in de gunst der studenten heeft gedeeld en ook door de hoogleeraren niet is vergeten, dat blijkt voor de laatsten uit de boekgeschenken o. a. door de hoogleeraren N. C. Kist en J. J. Prins aan V. E. geschonken, dat blijkt voor de eersten uit de hierachter volgende lijst van meer dan 430 leden, die een deel, zij het dan ook een klein deel, van hunne vorming en kennis aan het leesgezelschap hebben te danken gehad, en dat vele die kennis goed hebben aangewend, blijkt uit de vele mannen die later een sie-raad der wetenschap zijn geworden, of zich eenen goeden naam in de kerk hebben verworven. Het lust mij niet hier namen te noemen, ieder die ze wenscht te kennen, leze de lijst der leden. Die lijst heb ik opgemaakt onder gemengde gewaarwordingen, van blijdschap maar ook van weemoed, wanneer ik daaraan dacht hoe zoo velen reeds aan kerk en wetenschap zijn ontvallen; sommigen na een lang en werkzaam leven, maar ook zoovelen die werden weggerukt in de kracht des levens, zoovelen die reeds op zeer jeugdigen leeftijd aan het tooneel, waarop zij pas waren opgetreden, werden ontroofd. Ons schijnen de redenen daarvan vaak duister toe, maar des te meer prikkelt het ons om te »werken zoolang het dag is." Dat wenschen wij ook te doen met betrekking tot VERITATIS ERGO. Wij, en zoo wij hopen, ook onze opvolgers in het

leesgezelschap zullen onze krachten inspannen om het gezelschap den schoonen naam waardig te maken, dien het draagt.

Tegenwoordige leden van VERITATIS ERGO! laat ons de waarheid op het gebied der Godgeleerdheid, ook door middel van ons leesgezelschap, zoeken met lust en ijver, met moed en volharding, daarbij steeds de leus voor oogen houdend, die ook der vaderen leuze was:

AUXILIUM NOSTRUM IN NOMINE DOMINI.

LIJST DER LEDEN VAN HET GEZELSCAP

„Veritatis Ergo.”

1822—1882.

1822.

J. Sanders van den Heuvel.
H. Vermeer.
L. Vroom.
S. S. Tromp.
H. J. van Rijndorp.
J. S. Ballot.
H. Bron.
J. G. Berg.
C. H. van Herwerden.
A. Tak.

1823.

R. A. van Heusden.
H. J. van 't Sant.
J. A. L. Heenk.
W. L. Begemann.
C. A. Kam.

1824.

A. Roeloffs.

1825.

W. Lehman de Lehnfeld.
A. C. van Altena.
S. Fierman Kruijt.

1826.

E. M. Beima.
H. R. Rookmaker.
A. van Marle.
J. E. Heenk.
L. Blonk.
N. J. van der Mandele.
A. van Witzenburg.

1827.

B. Peters.
A. J. C. van Blokhuizen.
J. D. Bloemers.
P. T. M. van Leeuwen.
J. Siblesz.
J. H. Calkoen.
J. J. Hartman.
C. O. Voget.
W. H. Frankamp.
J. G. van den Steen.

1828.

J. F. Lantendorffer.
M. C. van Houten.
H. A. van Loon.

C. E. van Koetsveld.
P. A. van der Hoeven.
W. Bezemer.

1829.

H. A. Matthes.
J. Eilshemius Schrikker.
J. Snoek.

1830.

H. J. Goetzee.
A. Swanenburg.
W. L. de Bruijn.
H. L. Oort.
J. P. Burgerhoudt.
A. van Simmeren.
S. P. Heyns.

1831.

P. Wolters.
C. N. de Graaff.
W. G. Kan.

1832.

A. Meursinge.
A. C. van Raalte.
A. H. Blom.
J. J. van Sittert.
A. P. J. Gillissen.

1833.

N. van Marken.
C. W. Thomsen.
J. A. Stoop.
J. H. van Rossem.
H. van Dorsser.
R. B. Hirschig.

1834.

J. J. P. Valetton.
J. Wassenaar Jz.
G. C. Prillewitz.
J. Buddingh.
B. Berends.
F. U. van Hengel.

1835.

J. W. ten Cate Huender.
W. L. F. Moltzer.

1836.

K. S. Adama van Scheltema.
J. M. van Griethuijsen.
L. Rietberg.
M. J. van Visvliet.
U. J. W. Roldanus.
A. J. Clinge Liebert.
L. P. Trautmann.
D. M. van der Hoff.
P. A. M. Faassen de Heer.
C. J. van Ketwich.
E. G. van Senden.

1837.

T. J. van Griethuijsen.
J. W. Haverkamp Begemann.
H. I. R. G. Theesing.
J. S. van Oosten v. Staveren.
G. B. van den Berg.

1838.

P. M. Weddelink.
P. Engelen.
A. Grimm.

G. P. Kits van Heiningen.
S. A. J. de Bruin.

1839.

N. G. La Lau.
A. J. P. Oort.
M. A. van Booven.
H. J. Krol Lz.

1840.

Th. A. Fruin.
C. M. van der Weyde Cz.
H. Berghege Az.
H. C. N. van Amerom.
W. B. H. van Tright.
H. G. Herderschee.
G. Rebel Jr.
P. G. te Winkel.
B. Cloos.
J. G. Blaauw.

1841.

A. G. van Anrooy.
J. C. Wijs.
T. N. Berlage.
J. F. Corstius.

1842.

J. H. E. van der Zandt.
H. Steenberg.
F. Mijsberg.
W. Scheffer.
J. Hooykaas Herderscheê.
C. M. A. J. Vorstman.
F. W. B. van Bell.
H. U. Tuin.

1843.

H. P. Berlage Jr.
J. van der Leeuw.
H. D. Ouwersloot.
B. R. Aitton.
H. D. du Saar.
W. L. Ladenius.

1844.

B. Jelgersma Gz..
J. G. W. Krol.
H. R. Voget.
J. W. C. Roldanus.
E. J. Berghege.
J. J. B. Gaal.

1845.

J. F. van Dura.
J. H. W. Bückmann.
J. W. van der Leeuw.
A. Moens.
J. F. A. van Dorp.
G. L. van Loon.

1846.

R. Reudler.
W. P. Wolters.
A. Boonen.
A. Kuenen.
R. O. C. Aitton.
W. J. de Meijer.
P. van Limmik.
N. J. Krom.
J. Berghege Ez.

1848.

F. T. de Mazure.

H. Bax.
 J. P. D. van Veen.
 J. C. Tol.
 J. A. Sluyterman.
 E. Laurillard.
 T. Hoog.
 C. J. du Saar.

1849.

G. H. v. Borssum Waalkens.
 C. P. van Tooren.
 L. H. Koolhoven.
 F. C. A. Hoogvliet.
 J. C. Koch.
 W. Mijsberg.
 G. Birnie.
 J. H. Neethling Jr.
 A. G. M. Kuys.
 N. J. Lankhorst.

1850.

P. A. A. Molenaar.
 A. L. Everwijn.
 G. E. Bron.
 J. G. L. Nolst Trénité.
 B. C. J. Mosselmans.
 F. C. A. Pantekoek.
 T. van Westrheene.
 B. J. B. Homan.
 J. M. Vorstman
 G. J. van Lakerveld-
 C. F. Nagel.
 F. Stam.
 G. J. B. Henny.

1851.

S. Greeff.
 A. Stuffken.
 C. van Roggen.
 A. G. Pareau.
 C. W. F. Wiardi Beckman.
 J. Rebel.
 M. Wassenaar.
 H. W. Terpstra.
 M. W. Nimmo.
 B. Visch.
 C. M. van der Leeuw.
 A. A. Booy van Kampen.
 S. F. Boekhoudt.
 J. A. Visser.
 W. ten Bruggencate.

1852.

C. H. Kluit.
 M. Salverda de Grave.
 C. G. Chavannes.
 B. ter Haar Bz.
 C. E. B. Uloth.
 H. J. van der Weerd.
 H. C. Bervoets.
 S. D. J. H. Krol.
 P. S. Attama.
 W. J. Pijzel.
 J. H. Verkouw.
 J. P. N. Land.
 J. H. Sluiter.
 J. Steenhoff *).
 F. Haverschmidt.

*) Is niet opgenomen in de officiele ledenlijst.

1853.

A. Barenbrugh.
 F. van Leeuwen.
 H. Visser.
 J. G. Kam.
 M. B. Pitlo Gz.
 E. M. C. Endtz.
 J. Blomhert.
 J. Mijs.
 J. C. Matthes.
 J. Rutgers.
 N. J. van Warmelo.
 M. Corstius.
 W. J. Snoeck.
 J. H. L. Bouman.
 E. J. van de Roemer.
 J. B. Weerman.

1854.

C. Reyers.
 A. Couvée.
 T. G. A. Slingeland.
 J. D. C. Koch.
 D. P. M. Graswinckel.

1855.

F. W. Smits.
 W. Zaalberg.
 K. W. Hulstijn.
 J. H. Geselschap.
 V. R. Sikkes.
 J. J. Eigeman.
 G. H. Blanken.
 H. E. Moltzer.
 I. Hooykaas.
 C. P. van Diest.
 F. A. Begemann.

H. A. de Baas.
 J. C. Singels.
 L. T. F. Biccard.
 J. Faber.
 W. C. Zuurdeeg.

1856.

S. L. ten Hove.
 W. Bax.
 T. J. van Stipriaan Luisçius.
 J. Lambrechts.
 A. J. Oort.
 J. W. Kramers.
 W. H. van Ketwisch.
 T. H. Gerritzen.
 G. J. ter Weeme.
 J. H. Junius.
 J. A. M. Bolderman.
 H. J. Hofstede Jr.
 H. H. van Witzenburg.
 D. C. Nijhoff.
 J. C. van Heukelom.
 A. Broedelet.

1857.

J. Lojenga.
 F. F. Blussé.
 W. van Roggøn.
 A. E. van Deinse.
 J. W. de Vries.
 W. Schuurman.
 J. C. Boon.
 W. D. Boomkamp.
 G. H. ter Kuile.
 J. H. L. Roozemeier.
 H. Hasselman.

J. Verwey Jz.
 A. S. Carpentier Alting.
 M. Buys.
 J. J. Pompe v. Meerdervoort.
 I. Montagne Az.
 J. H. Kremer.
 J. H. F. de Vogel.
 W. P. M. Moulijn.

1858.

J. A. Huët.
 J. C. Tersteeg.
 C. L. G. Bressler.
 P. C. van Wijk.
 E. B. Swalüe.
 P. H. Koolhaas.
 A. Carlier.
 A. Le Roy.
 P. J. le Poole.
 G. A. van de Roemer.
 J. Heenk.
 H. T. du Saar.
 C. J. E. Leijds.

1859.

D. N. Eerdmans.
 L. Mees.
 A. van Dam.

1860.

W, M. de Vries.
 A. van Oosten.
 H. H. Zaalberg.

1861.

W. G. Reddingius.

R. Z. Dannenborgh.
 C. F. H. Weyers.
 W. M. de Haaij.
 M. M. de Lint.
 P. M. Beyers.
 J. G. Hagen.

1862.

A. Verkouw.
 L. Brunner.
 N. A. van Wijk.
 H. de Lint.
 J. F. van Binsbergen.
 M. J. Schröder.
 P. J. Avis.

1863.

A. F. Mackenstein.
 J. A. Schültz.
 S. H. Vernède.

1864.

J. Visser.
 L. van 't Sant Lz.
 J. C. van Slee.
 H. van Veen Jr.
 H. de Lang.
 J. van den Bergh Jr.
 D. S. Niermeyer.
 J. A. Bruins.
 G. J. ten Brummeler Andriessé.
 Jb. de Vries.
 S. J. Attama.

1865.

A. Bruining.

A. Wassenbergh Jr.
H. Koops.

1866.

J. A. de Vlieger.
N. de Jonge.
W. K. M. van Leeuwen van
Duivenbode.
C. Warnsineck Jr.
J. H. Kruseman Aretz.
J. te Winkel.
A. de Joode Jr.

1867.

J. M. J. Bijvanck.
J. Herderscheë.
J. H. F. Gangel.
A. H. Adriani.
J. H. Lamping.
G. C. Steynis.

1868.

A. Renier.
D. W. Schuurung.
M. J. Mees.
H. J. Tiemens.
A. J. Westhoff.
M. Th. Houtsma
H. B. Greven.
P. F. van den Berg.
J. Bruinwold Riedel.
W. van Lingen.

1869.

P. H. Versteeg.
G. van Goor.

S. J. Dekker.
P. Bruining.
P. G. Datema.
H. Bakker.
L. Heldring.
B. H. Habbema.
J. B. C. Schuurung.
P. H. Hugenholtz.
J. Nierstrasz.
H. van Selms.

1870.

H. A. van der Meulen.
L. R. Oldeman.
A. W. van Wijk.

1871.

W. H. Stenfert Kroese.
A. J. de Lint.
J. A. Tydeman.
J. L. Bommezijn.
C. G. Menzel.
A. van Doornineck.

1872.

H. Tigler Wijbrandi.
W. P. C. Knuttel.
A. de Vink *).
A. K. E. Horst.
J. Zegers.
J. Bruining.
J. C. Ruys.
J. C. Knuttel.

*) Is niet opgenomen in de officiële ledenlijst.

C. J. Zaalberg.

W. J. G. Aalders.

1873.

D. P. D. Fabius *).

1874 en 1875.

G. J. Brutel de la Rivière.

J. A. Nijenhuis.

J. van Hengel.

Ph. Edling.

C. Th. Cramer van Baum-
garten.

C. Snouck Hurgronje.

G. Wildeboer.

J. F. de Grient Dreux.

C. de Hoogh.

1876.

M. C. J. Wanrooij.

F. E. Daubanton.

H. G. Kleyn.

1877.

W. van Asch.

P. H. Ritter.

J. M. Rienstra.

1878.

J. H. de Ridder Jr.

I. M. J. Hoog.

F. Pijper.

D. A. Brinkerink.

N. Paré.

E. J. J. Homan.

A. van Veelo.

1879.

T. S. van der Ley Wz.

E. J. van Elden.

L. A. van Langeraad.

M. Th. Laurman.

R. Kijlstra.

M. van Kleeff.

C. Woutman.

T. de Boer.

D. J. M. Wüstenhoff.

1880.

A. de Jong.

H. Blankstein.

1881.

C. G. M. Quack.

J. A. Hasselbach.

M. E. Sepp.

S. Bartstra.

C. W. A. Nonhebel.

B. H. van Breemen.

H. Y. Groenewegen.

*) Is niet opgenomen in de officiële ledenlijst.

LIJST VAN DE TIJDSCHRIFTEN

GELEZEN

in het Leesgezelschap VERITATIS ERGO.

1822—1882.

- Theologische bijdragen. 1822—26.
De Protestant. 1822—? (afgeschaff vóór 1831).
De Boekzaal. 1822—53.
De Godsdienstvriend. 1822—? (afgeschaff vóór 1829).
Visser. Maandschrift voor de Pastoraal. 1823.
De Vaderlandsche letteroefeningen. 1823—34.
Nieuw Christelijk Magazijn. 1825—? (afgeschaff vóór 1829).
Amsterdamsch Christelijk Maandschrift. 1826—34, 36—?,
53—56. (1822).
Theologisches Literaturblatt. 1826—31 (?).
Revue Protestante. 1827—29.
Godgeleerde Bijdragen. 1827—?, 45—66. (1827).
Kirchenzeitung van Zimmermann. 1828—29, 31—33.
Concordia. 1828.
Bibliotheek f. Kanzelberedsamkeit. 1828—30.
De Fakkel van van Eijk. 1828.
Archief van Kist en Roijaards, later van Kist en Moll.
1829—66.
Konst- en Letterbode. 1833—36.
Lublink Weddik Pandora. 1833—36 (?). (1833).
Archives du Christianisme. 1834—35.
Minerva. 1835—36.
Nederlandsche Stemmen, van Da Costa en Koenen. 1835—
na 1837. (1834).
Rheinwald. Theologisches Repertorium. 1835—36 (?).
Theologische Studien und Kritiken. 1835—60. (1828).
Waarheid in Liefde. 1837—59, 1871—72 (1837).
Hengstenberg. Evang. Kirchenzeitung. 1838—43.
Tübinger Zeitschrift. 1839.
Rückert Magazin für Exegese. 1839.
De Gids. 1840—47, 59, 62.
Literarische Zeitung. 1840—? (afgeschaff vóór 1852).

- Illgen's Hist. Theologische Zeitschrift. 1841—45.
 Zeitschrift v. Hug en anderen. 1841.
 Katholieke Stemmen. 1841.
 Zeller. Theologische Jahrbücher. 1842—57. (1842).
 De Katholiek. 1842—43, 52—59.
 Van Willes. Bijdr. t. bev. d. uitlegkunde. 1842—45 (?). (1842).
 De Tijdgenoot. 1843.
 De Protestant. 1843. (1843).
 Nitzsch u. Sack. Kirchl. Monatschrift. 1843.
 De Referent. 1843.
 Fichte Zeitschrift für theor. Philosophie u. Theologie. 1843—44.
 Tijdspiegel. 1845—46.
 Jaarboeken v. Wetenschappelijke Theologie. 1845—56. (1845).
 Müller. Deutsch-Katholische Zeitschrift. 1846.
 Evangelische Kerkbode. 1845—46.
 Kerkelijke Courant. 1847.
 De Vereniging voor Christelijke Stemmen. 1849—56, 60.
 (1846).
 Neander Zeitung. 1850—53.
 Dresselhuis en Niermeijer. Magazijn v. Kritiek en Exegetiek. 1850—?
 Colani. Revue de Théologie, later Nouvelle Revue. 1851—70.
 (1850).
 De Morgenster. 1852—54.
 Ernst en Vrede. 1853—58. (1853.)
 Protestantische Kirchenzeitung. 1854—56.
 Zaalberg en van Campen. Repertorium v. buitenl. Theologie.
 1854.
 Protestantische Monatsblätter. 1857—59. (1853).
 Pierson. Tijdschrift voor Godgeleerdheid en Wijsbegeerte. 1857.
 De Dageraad. 1857, 66. (1856.)
 Licht, liefde, leven. 1857—59. (1854).
 Nieuwe Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie. 1859—
 63. (1858).
 Reform. Zeitstimmen aus der Reform. Kirche. 1859—80. (1859).
 Nieuw en Oud van Poelman. 1862—65, 1868—72, (1860).
 Evangeliespiegel. 1862—65.
 Zeitschrift f. Wissensch. Theologie van Hilgenfeld. 1865—73,
 79— (1858).
 Stemmen voor Waarheid en Vrede 1866—67, 69— (1864).

- Le Disciple de Jésus Christ. v. Paschoud. 1865—66.
 Theologisch Tijdschrift. 1867— (1867).
 Taal des Geloofs. 1867—78.
 Bibliotheek v. Moderne Theologie onder redactie v. Maronier.
 1869— (1862).
 Chantepie de la Saussaye. Protestantsche Bijdragen. 1870—74.
 (1870).
 Cramer en Lamers. Nieuwe Bijdragen. 1871.
 De Pressensé. Revue Théologique. 1860.
 Doopsgezinde Bijdragen. 1871.
 Oosterzee. Voor Kerk en Theologie. 1871.
 Tijdschrift der Gustaaf-Adolf-Vereeniging. 1871—78.
 H. Lang. Deutsche Zeitfragen. 1872—73.
 Feringa. De vrije gedachte. 1872—75.
 Los en Vast. 1873—.
 Godsdienstig Album. 1874—77.
 Studiën van Ch. de la Saussaye en Valeton. 1875—81. (1875).
 Doedes. Kerkelijke Bijdragen. 1876.
 Stemmen uit de Vrije Gemeente. 1878—.
 Geloof en Vrijheid. 1879—.
 E. Schürer. Theologische Literaturzeitung. 1879—.
 Bulletin Continental de la Soc. Brit. et Cont. pour l'abolition
 de la prostitution. 1880.
 Jahrbücher für Protestantische Theologie. 1881—.

